Оселю баби Векли Гнибідихи далеко знати: уся обгороджена по-старосвітськи – загатою, що так густо поросла дерезою, що й кішка не пролізе. Тепер у нас і самі найбідніші такої горожі постидаються: скрізь тини – як не дощані, то гарно виплетені з шелюги або лози.

Але баба не журиться й не хапається її замінити на модну горожу: одне, що недостатки, а її дід Харко вмер так таки ходячи з товаром по степу (був громадським пастухом уже оддавна), а друге, що тая дереза так уросла́ся і так міцно держала загату, що бабі й не треба було клопотатися. Ото бабі лише бувала морока з курми; коли яка одіб’ється од рук та почне нестись попід густою дерезою, обдряпає собі баба руки, і одіж, і вид, поки знайде неслухняну та поверне на праву путь.

Любила й молодь гуляти в холодку тієї дерези; адже ж не тільки шкідливі хлопці ховали там свої причандали у канаві та під колючим гіллям, а й молоді пари охоче тулилися там, щоб не бачили сусіди близькії, вороги тяжкії.

Баба не боронила ні тим ні другим, бо те її не обходило, та таки й ніколи було; то всяка хатня справа, а як помер дід, а син ще до школи ходив, доводилось і по надвір’ю поратись самій.

Сяк-так бідуючи, прожили Гнибіди, що й синок-одинак підріс, двокласову школу скінчив добре, за писарчука навіть при волості найнявся, уже баба марила про те, як він зовсім вийде на люди, як оженить вона його та як житимуть у добрі іі спокої. Аж не так склалося, як бажалося: дід Харко Гнибіда восени застудився, пролежав днів зо три та й умер. Утішався лиш, умираючи, що хоч сяк-так, а вивів сина на люди, не поневірятиметься й він на громадській роботі пастухом, як батько.

Наказував лиш синові, та й дуже, жалувати матір, що й при бідності відривала кусок од рота, аби лиш йому, Петрові, добре було. Заклинав,

щоб Петро ніколи не перевівся на ту громадську п’явку, як бувають здебільшого писарі.

Син уважно слухав умираючого батька і присягнув, що виконає всі батькові заповіти.

Зима тяглась довгенько. Скучно було Петрові вдома вечорами, хоч і любив він свою матір, і почав він ходити поміж люди вільними часами. Гулянки на вулиці не прилягали йому до серця, бо дикі, п’яні витівки були противні його тихій вдачі. Отже, достаючи книжок в чужих читальнях (у своєму селі всі вже перечитав), натрапив молодик на нових знайомих, теж чительників, що нараяли йому, яких книжок читати.

Леле! Мов удруге на світ народився, одразу так все його вражало, що здавалось, що небо на голову падає, земля з-під ніг кудись тікає. Не справився б був хлопець з тим перевертом у думках, якби не піддержали товариші. Та й часи поставали інші, ніж попереду. Як напровесні ще крижана покрівля сковує води й землю, а попід снігом уже риються дрібнесенькі струмочки та роблять потай свою роботу до недалекого сонячного воскресіння – так причаївшись потайки, але невпинно йшла підготовча до революції робота.

Як пташки з вирію, як метелики, звідусіль налітали якісь невідомі друзі, що несли з палким словом своїм новий світ у темні кутки. Одразу село неймовірно приймало "скубентів", чувши не раз про них недобру поголоску од городян, але, навіч побачивши тих свіжих, молодих, переповнених любов’ю та сміливістю проповідників, почало уважніше вслухатись у їхні, часом незрозумілі промови. А коли стали за ними полювати урядники, поліція та всякі хапуни, селяни ще більше серцем прилягли до цих весняних вістунів.

Агітатори з’являлись і зникали, а на очах у людей часом їх ловлено й бито, часами доходили чутки, що їх в тюрму садовлено, або й убито. А вони ж були такі молоді, веселі, беззахисні та непристосовані. Шкода

було їх, шкода було і їхньої справи, яка через це могла загинути і не освінути темних кутків. І на зміну їм село почало пускати своїх місцевих, краще пристосованих, усім відомих, а для ворогів непомітних людей. Власне, не село їх випускало – вони самі, запалені новими думками, мов кузьки на сонце, вилазили з темних шпарок, і йшли, і несли проповідь у сусідні села.

В першу голову пішов і Петро.

Стара мати не пізнавала свого єдинака і часом тяжко докоряла, що він ледащіє. Але той якось умів приголубити й заспокоїти матір, нагадуючи їй про свою врочисту присягу батькові. Не раз було мати, чуючи розмови його з новими товаришами або слухаючи промовців на "митюжку", що не раз одбувався за захистом високої дерези в її хаті, – запитає було сина, що воно й до чого йдеться. І син, як тільки не треба було куди поспішати, виясняв матері, як тільки могла вмістити її стара голова, нову проповідь наступаючого нового життя.

Похитає головою стара Векла, жахається, сперечається, не вірить – а там, гляди, пережує своїм непроворним розумом та вже й трохи прихильніше стає до синових думок.

Одного лиш у неї прохав-вимагав син: щоб не ходила на пораду до цокотух-бабів, не розносила ніяких звісток, щоб цим не втопити тих, хто ймовірно прийшов до них, оддався під їх захист.

Незабаром Векла, ізроду небалакуча, зробилась геть таки конспіраторшою: уміла промовчати, не зморгнувши, хоч які допити та підступи, уміла й збрехати з пренеповинним виразом лиця щось, аби вигородити підозрених людей, а коли вони дійсно були сховані у її дворищі – така спокійна, байдужа поралась біля свого бабського діла, що нікому і в думки ніщо не спадало. Ще й більш того: посилаючись на свою старість, не раз баба Векла, неначе недобачала, недочувала, й потроху-помалу люди звикли вважати її старою, нездужалою.

А життя йшло, події кругом розжеврювалися, люд хвилювався. Посіпаки усякого вигляду нишпорили скрізь, полювали на агітаторів. І ось тільки Суховербівка якось не давалася їм: що не заскочать туди – усі сліди вистеженої здобичі мов у воду впали; шукають, тають, нападуть лиш на якихсь дурників, що приведу тільки до сміху, та з тим і поїдуть.

Але волосні писар та й старшина були свої ж таки люди, не наїжджі хорти і хоч досі не видавали свої, (поки вони ще не дуже стригли проти їх), зате ж сховатись од їх далі не можна було.

Спершу натяками, а потім і так просто сказане Петрусеві, щоб він ішов геть з писарчуків, не підводив волості під поліцейську халепу.

Петро зрозумів, згодився і навіть подякував старшині за пересторогу.

Упорядкував оселю, прикупив матері харчів та палива, позаховував свої книжки та всякі речі, спакував ся й подавсь кудись, шукати, мовляв, роботи.

– Ох, Петрусю, болить моє серце, чую недобре щось! – бідкалася мати. – Куди це ти їдеш, скажи мені по правді? Адже ж не ворог я тобі, не зрадити тебе хочу, а знати, як мені бути без тебе і як поводитись, щоб тобі ж бува не пошкодити.

Вразила сина ця материна чулість.

– Годі, мамо, не журіться! Поїду таки справді десь роботи пошукаю, а втім, хто його зна! Може й доведеться чого іншого зазнати, що ж робити! Часи тепер он які: не посієш тепер доброго зерна, що ж пожнеш потім? Ви ж бачили, мамо, – ті "ораторі" теж були молоді і вбогі, як і я, теж либонь за ними побивалися їхні матірки, батьки, може не одного й до тюрми всаджено – такі часи! А ото як пороздумався, то велику поміч

можете мені і моїм товаришам зробити. Як пастушці, це легко зробити. – І почав дрібно розповідати, як саме робити.

Пішов Петро та й зник.

За місяців зо три переночували в баби Векли двоє коробейників, і всі вони мовчки зникали, лишаючи після себе купу літератури у відозвах та метеликах.

Баба так само мовчки ховала яскраву зграю, яку потім розпорошувала по дворах, заходячи за худобою.

Як стала на зимівлю і пасовисько припинилося, баба більш сиділа за кужелем, але тоді часом уночі баба вставала і кудись ішла. А вранці люди, напуваючі худобу, знаходили книжки. Коли вже все було рознесене баба сиділа й пряла, коли тихенько пошкрябало у вікно, баба тихенько відчинила потайному гостеві. Він знову приніс літературу, для розносу – і леле! – приніс негарну новину, що її Петра посаджено у Лисоветську тюрму. Баба охнула, але не плакала. Коли пішов носій, баба розвела глини, замурувала в ямку в долівці книжки, а вранці пішла до старої дівки, щоб замовити виплести негайно теплі панчохи та рукавиці, а сама заходилась коло білизни…

Поїхала баба в город, повезла синові одежу, а тимчасом і Петрів суд одійшов, трохи не виїхали арештанти на Сибір. Баба ледве добилася побачення з сином і присяглася, що віддячить за нього, як зможе. Даремно Петро умовляв, що не помсти, а підмоги треба.

Баба затялась на одному. Пішов Петро на Сибір. А в Суховербівці росла тимчасом німа пропаганда, і поліція аж за голову бралася: скрізь по хатах було досить літератури, а звідки вона, ніхто не скаже. Баба Векла гонила товар і мовчки мовчала.

Примітки

Вперше надруковано в збірці "Творів", "Рух", X, 1931. Подається за першодруком.

Лисоветську тюрму – у Єлисаветграді (за совітів – Кіровоград).